

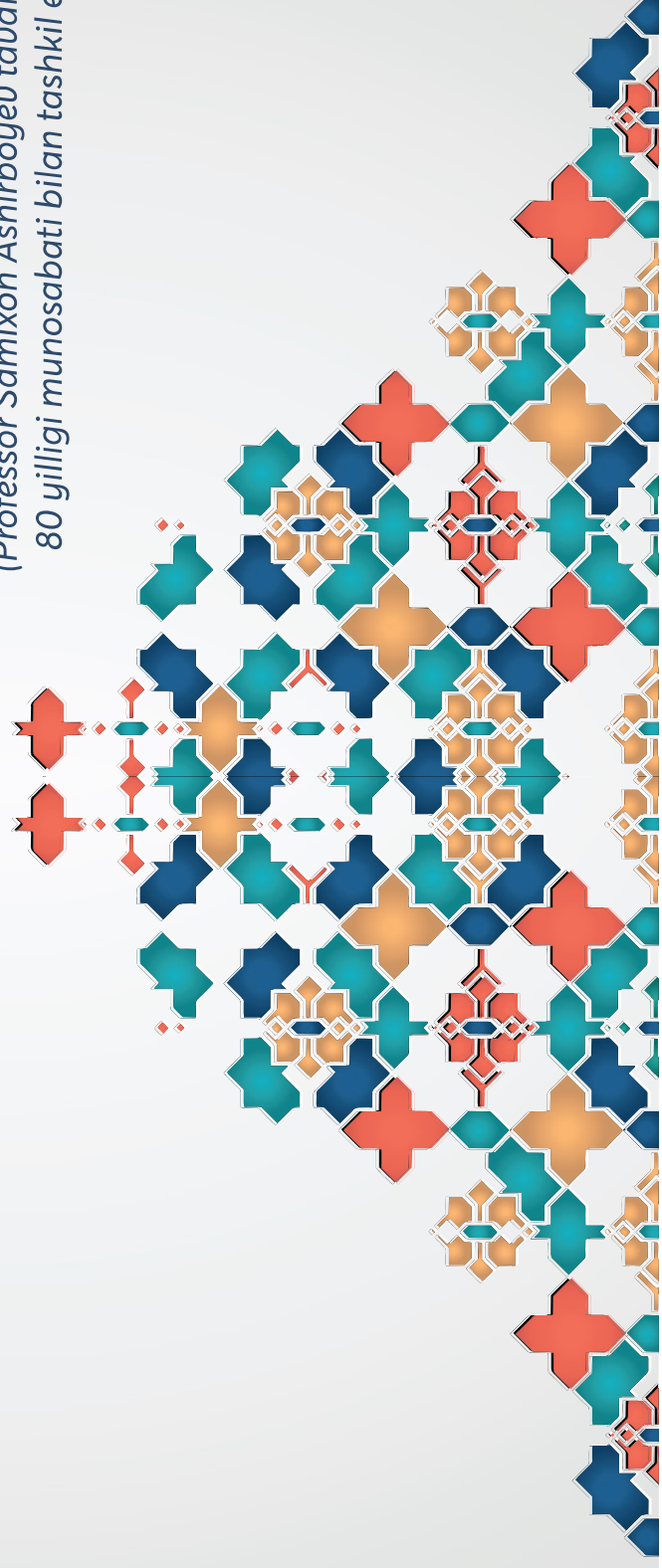

“O‘ZBEK FOLKLORI VA SHEVALARI TADQIQOTLARI: AMALIYOT, METODOLOGIYA, YANGI CHAMATKOR YONDASHUV”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy
konferensiya materiallari

2026-yil 23-may

*(Professor Samixon Ashirboyev tavalludining
80 yilligi munosabati bilan tashkil etilgan)*

“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari
/ Mas’ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. – Toshkent, 2026. bet.

Mas’ul muharrir:
Shuhrat Sirojiddinov
filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

Normurodova N.Z. filologiya fanlari doktori, professor;
Jabborov N.A. filologiya fanlari doktori, professor;
Ashirboyev S. filologiya fanlari doktori, professor;
Tilavov A.X. filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Xidraliyeva Z.R. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Aliqulova H.Q. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Turdialiyev A.X. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Alimardanov E.I. filol.fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), kattao‘qituvchi;
Qodirov U.A., katta o‘qituvchi.

Ushbu to‘plamda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2026-yil 23-mayda o‘tkazilgan **“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari hamda filologiya fanlari doktori, professor Samixon Ashirboyevning tabarruk yoshi munosabati bilan yo‘llangan tabriklar o‘rin olgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin. Maqolalar sifati, mazmuni va haqiqiyliги uchun muallifning o‘zi javobgar hisoblanadi.

7	Nasiba SIDIKOVA, Sevinch G‘AFFOROVA, “Malika ayyor” dostoni variantlarida hasanxon obrazi tahlili	400
8	Nargiza UMURZAQOVA, Tohir Malikning “Odamiylik mulki” asarida Imom G‘azzoliy hikmatlarining o‘rni	405
9	Nurjahon RAHMONBERDIYEVA, Muhammad Alining “Avliyoning bashorati” dostonida tarix haqiqati va badiiyati	408
10	Mohinabonu RAHMATOVA, Nurota dostonchilik maktabining shakllanishi va rivojlanishi	412
11	Sanobar TURSUNOVA, Murod Mansurning “Judolik diyori” romanida diniy motivlar	414
12	Lobar AVAZOVA, Komiljon Imomov- o‘zbek xalq ertaklari tadqiqotchisi	417
13	Ozoda RAJABBOYEVA, “Xuastuanift” asarida qadimgi mifologik dunyoqarashning aks ettirilishi	421

5-SHO‘BA. FOLKLOR VA ADABIY ALOQALAR

1.	Matluba JABBOROVA, O‘zbek folkloridagi ayollar obrazining mumtoz adabiyotdagi transformatsiyasi	425
2.	G‘ayratbek XOLBUTAYEV, Komik folklor janrlari tizimi: genezis, poetika va semantik transformatsiya	428
3.	Abdukamol ABDUJALILOV, Sehrli ertaklarda motiv va obraz munosabati	433
4.	Ma‘mura RAMATOVA, Shimoliy Xorazmdagi ayrim tarixiy godonimlarini qiyosiy tahlil qilish	437
5.	Gulruh RAVSHANOVA, Muhammad Yusufning “Qora quyosh” dostonida poetik psixologizm	441
6.	Feruza TURDIMOVA, Muzayyana Alaviya adabiy merosida xalq og‘zaki ijodi va badiiyat uyg‘unligi	445
7.	Saodat JO‘RAYEVA, Bolalar folklori janrlarining badiiy va tarbiyaviy xususiyatlari	448
8.	Aziza SAYDULLAYEVA, O‘zbek-turk xalq sehrli ertaklarida soch obrazining mifopoetik talqini	451
9.	Huriniso XAYRULLAYEVA, “Qisasi Rabg‘uziy”da mavjud she‘riy parchalar badiiyatida folklor elementlarining ifodalanishi	454
10.	Sadoqat KAMOLOVA, “Masxara” obrazining badiiy-tarixiy funksiyasi (xalq og‘zaki ijodidan to bugungi kungacha bo‘lgan davr miqyosida)	456
11.	Shohzoda TURSUNBOYEVA, Mifologik va fantastik tafakkurda “barhayotlik” muammosining namoyon bo‘lishi	459
12.	Dilafruz MAHKAMOVA, “Bilga xoqon” romanida tarixiy xotira va turkiy qahramon xarakteri	463
13.	Nilufar DEHQONOVA, “Devonu lug‘otit-turk”dagi mifologik obrazlar va ularning folkloriy transformatsiyasi	468

MUHAMMAD ALINING “AVLIYONING BASHORATI” DOSTONIDA TARIX HAQIQATI VA BADIYYAT

TRUTH OF DESCRIPTION AND ARTISTRY IN MUHAMMAD ALI'S POEM “AVLIYONING BASHORATI”

Nurjahon RAHMONBERDIYEVA,
ToshDO‘TAU tayanch doktoranti

10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/SWUG2512

Annotation. *This article analyzes Muhammad Ali's poem “Avliyoning bashorati.” It explores the harmony between historical truth and artistic expression reflected in the work. The study highlights the poetic devices, system of images, and the author's artistic mastery. It also discusses the ideological content of the poem and its significance in modern literature.*

Key words: “Avliyoning bashorati”, epic poem, historical truth, artistry, image, artistic expression, literary analysis, ideas, style.

O'zbek adabiyotida tarixiy mavzuga murojaat qilish, uni badiiy talqin orqali qayta jonlantirish muhim an'anaga aylangan. Shu jihatdan Muhammad Ali ijodi alohida e'tiborga loyiqdir. Uning “Avliyoning bashorati” dostoni tarixiy voqealar, ruhiy kechinmalar, falsafiy mushohada va badiiy tasvir uyg'unligi bilan ajralib turadi. Mazkur maqolada dostonning tarixiy haqiqatga munosabati va badiiy ifoda xususiyatlari tahlil qilinadi.

Aristotel qadimgi yunon faylasufi bo'lib, antik (qadimgi) yunon madaniyati davrida yashagan. Bu davr G'arb falsafasi va ilm-fanining asosiy poydevori hisoblanadi. Uning “Poetika” asarida tarix va badiiy adabiyot o'rtasidagi farq tahlil qilinadi. Aristotelga ko'ra, tarix bo'lib o'tgan voqeani tasvirlaydi, adabiyot esa bo'lishi mumkin bo'lgan voqeani yaratadi.

Johann Gottfried Herder (Germaniya, XVIII asr – Ma'rifatparvarlik davri) nemis faylasufi va adabiyotshunosi bo'lib, Yevropa Ma'rifatparvarlik davrida yashagan. Bu davrda aql, ilm va inson erkinligi g'oyalari ustun edi. Herder milliy madaniyat va xalq ruhi (Volksgeist) g'oyasini ilgari surib, tarixiy asarlarda har bir xalqning o'z ruhiyati va madaniyati aks etishi kerakligini ta'kidlagan.

Georg Vilgelm Fridrix Hegel (Germaniya, XVIII–XIX asrlar chegarasi – Nemis klassik falsafasi) ham nemis faylasufi bo'lib, klassik nemis falsafasi va romantizm davrida yashagan. Bu davrda falsafa va tarix falsafasi juda rivojlangan edi. Hegel tarixni g'oyaning (ruhning) rivojlanishi sifatida talqin qilib, tarixiy asarlarda tasodif emas, balki tarixiy zaruriyat aks etishi kerakligini aytgan.

Gyorgy Lukas (Vengriya, XX asr – Marksistik va modern davr) venger adabiyotshunosi va faylasufi bo'lib, XX asr modernizm va marksistik nazariya davrida yashagan. Bu davrda jamiyat, sinfiy kurash va tarixiy ong masalalari markazda edi. U tarixiy roman nazariyasini ishlab chiqib, unda oddiy qahramonlar orqali butun davr ruhini ifodalash g'oyasini ilgari surgan.

Hayden White (AQSh, XX–XXI asr – postmodern davr) amerikalik tarixchi va nazariyotchi bo'lib, postmodern davr vakili hisoblanadi. Bu davrda haqiqatning nisbiyligi va

matnning talqini asosiy o‘rinda turadi. U tarix ham aslida hikoya (narativ) shaklida qurilishini ta’kidlab, tarixiy yozuv ham badiiy struktura orqali shakllanishini ko‘rsatgan.

Ko‘rinadiki, turli davr va madaniyat vakillari tarixiy asar yaratishda turlicha yondashgan. Antik davrdan tortib postmodern davrgacha bo‘lgan olimlar tarix va badiiyat munosabatini o‘z zamonining ilmiy-falsafiy qarashlari asosida izohlab berganlar.

Adabiyot nazariyasida tarix va badiiy ijod o‘rtasidagi munosabat masalasi doimo muhim o‘rin tutib kelgan. Bu borada italyan shoiri va nazariyotchisi Torquato Tasso tarixiy materialning adabiy asardagi o‘rni haqida o‘ziga xos qarashlarni ilgari suradi. [Quronov D. 2007: 56] Uning fikricha, ijodkor uchun eng muhim jihat – mavjud tarixiy material ichidan eng munosibini tanlab olish va uni badiiy jihatdan qayta ishlashdir. Shu bois Tasso ijodda tanlash va ong faoliyatini asosiy omil sifatida ko‘radi.

Tasso 1594 yilda “Qahramonlik poemasi haqida mulohazalar” nomli nazariy asarini yaratdi. Bu asar tarixiy materialga asoslangan badiiy ijodning tamoyillarini tushuntirib berishga qaratilgan muhim ilmiy manba hisoblanadi.

Tassoning fikricha, ijodkor oldida uchta asosiy vazifa turadi. Birinchisi – tarixiy yoki boshqa badiiy materialni to‘g‘ri tanlash. Ikkinchisi – shu materialga mos keladigan janr va shaklni aniqlash. Uchinchisi esa tanlangan tarixiy materialni badiiy jihatdan qayta ishlash va unga estetik sayqal berishdir. Demak, uning nazariyasida tarixiy voqelik ijodning asosiy tayanchi bo‘lib xizmat qiladi, lekin u badiiy qayta ishlanmasdan turib to‘liq san‘at asariga aylana olmaydi.

Tasso ayniqsa tarixiy mavzudagi asarlarda fabula masalasiga alohida e’tibor qaratadi. Uningcha, tarixiy voqealarga asoslangan asar o‘quvchida ishonch uyg‘otishi uchun real voqealarga tayanishi zarur. Shu bilan birga, ijodkor “oqilona fantaziya” orqali tarixiy materialni boyitishi mumkin. Bu esa tarixiy haqiqat va badiiy to‘qima o‘rtasidagi muvozanatni saqlash imkonini beradi. Tasso qarashlari tarixiy mavzudagi asarlarni yaratishda material tanlash, shakl belgilash va badiiy ishlov berish birligini asosiy tamoyil sifatida ilgari suradi. Uning nazariyasi tarixiylik va badiiyat uyg‘unligini chuqur ilmiy asosda yoritib bergan muhim konsepsiyalardan biridir.

Tasso nazarida, cheksiz tarixiy materiallar orasidan “eng maqbul, qayta ishlash va sayqallashga yaroqli” voqealarni tanlay olgan ijodkor haqiqiy san‘atkordir. Bu yerda tanlash jarayoni oddiy mexanik jarayon emas, balki chuqur aqliy faoliyat bo‘lib, u ijodkorning ongli mushohadasiga tayanadi. Demak, Tasso ijodda ongning rolini nihoyatda yuqori qo‘yadi va san‘atni ongli tanlovsiz tasavvur qilib bo‘lmasligini ta’kidlaydi.

Shuningdek, Tasso syujetni to‘liq xayoliy tarzda to‘qib chiqishga nisbatan tarixiy asosga tayanishni afzal ko‘radi. Uning fikricha, tarixiy asar ishonarli bo‘lishi uchun u real voqeliklarga suyanishi zarur. Agar asar tarixiy haqiqatdan uzilgan bo‘lsa, u o‘quvchini ishontira olmaydi va estetik ta’sir kuchini yo‘qotadi. Chunki o‘quvchi o‘ziga ma’lum bo‘lgan yoki haqiqatga yaqin voqealargagina ishonch bilan yondashadi.

Biroq Tasso to‘qima va fantaziyaning butunlay inkor etmaydi. Aksincha, u “oqilona fantaziya” g‘oyasini ilgari suradi. Ya’ni ijodkor tarixiy haqiqatni saqlagan holda, uni badiiy tasavvur orqali boyitishi mumkin. Bunday yondashuvda xayoliy unsurlar ham mavjud bo‘lsa-da, ular haqiqatga zid emas, balki uni to‘ldiruvchi va chuqurlashtiruvchi vazifani bajaradi. Tasso uchun “mavjudlik” faqat ko‘z bilan ko‘rinadigan narsalar bilan cheklanmaydi; u aql bilan idrok etiladigan, mantiqan asoslanadigan haqiqatlarni ham o‘z ichiga oladi. Tasso ijodda tarixiy asos va badiiy fantaziyaning uyg‘unlashtirish tarafdori bo‘lib, haqiqiy san‘at ongli tanlov va haqiqatga mos tasvir orqali yuzaga kelishini ta’kidlaydi. Uning qarashlari adabiyotda tarixiylik va badiiyat muvozanatini tushunishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Milliy adabiyotimizning muhim ustunlari o‘zbek mumtoz adabiyoti hamda o‘zbek folkloridir. O‘zbek adabiyotida folklor materiallari – ya’ni afsona, ertak, rivoyat, doston va xalq og‘zaki ijodi namunalari asosida yaratilgan asarlar muhim o‘rin egallaydi. Bunday asarlar xalqning tarixiy xotirasi, qadriyatlari va dunyoqarashini badiiy shaklda ifodalashga xizmat qiladi. Folklor asosida yozilgan asarlar orasida eng ko‘p uchraydigani dostonlardir. Masalan, xalq og‘zaki ijodidagi “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li”, “Kuntug‘mish” kabi dostonlar keyinchalik yozma adabiyotda ham qayta ishlanib, yangi badiiy talqinlarda namoyon bo‘lgan. Bu jarayonda mualliflar xalq og‘zaki syujetini saqlagan holda, unga individual uslub, yangi g‘oyaviy mazmun va badiiy ifoda qo‘shadilar. Shuningdek, zamonaviy o‘zbek adabiyotida ham folklor motivlariga murojaat qilish an‘anasi davom etmoqda. Ayrim yozuvchilar afsona va rivoyatlardagi voqealarni asos qilib olib, ularni tarixiy, falsafiy yoki psixologik nuqtai nazardan qayta talqin qiladilar. Bu orqali asarda xalq ruhiyati va milliy tafakkur chuqurroq ochiladi. Folklor asosidagi asarlarning muhim xususiyati shundaki, ularda real tarixiy haqiqat bilan badiiy to‘qima uyg‘unlashadi. Muallif xalq og‘zaki ijodidagi syujetni saqlagan holda, uni yangi davr g‘oyalari bilan boyitadi. Natijada asar nafaqat badiiy-estetik, balki ma’rifiy va tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. O‘zbek adabiyotida folklor asosida yaratilgan asarlar milliy adabiyotning ildizlarini tashkil etadi. Ular xalqning tarixiy xotirasini saqlash, ma’naviy qadriyatlarni avloddan avlodga yetkazish va badiiy tafakkurni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Bundan tashqari, qissasi anbiyo turkumidagi asarlar tarixga asoslanib yozilgan asarlarning eng durdonalari hisoblanadi. “Qissasi anbiyo” turkumiga kiruvchi asarlar islom adabiyotida alohida o‘rin tutadi. Bu asarlar payg‘ambarlar hayoti, ularning hayot yo‘li, sinovlari va insoniyatga qilgan da‘vatlari haqida hikoya qiladi. Ularning eng muhim xususiyatlaridan biri – tarixiy voqealarga, diniy manbalarga va rivoyatlarga asoslanib yozilganligidir. Bu turkum asarlarda tasvirlangan voqealar Qur’oni karim, hadislar hamda qadimiy islomiy tarixiy manbalardan olingan ma’lumotlarga tayanadi. Shu sababli ularda nafaqat badiiy to‘qima, balki tarixiy-diniy haqiqat ham asosiy o‘rin egallaydi. Payg‘ambarlar hayoti bilan bog‘liq voqealar aniq tarixiy fakt sifatida emas, balki diniy an‘ana va rivoyatlar orqali yetkazilgan ma’lumotlar asosida badiiylashtiriladi.

“Qissasi anbiyo” asarlarida tarixiylik va badiiyat uyg‘unlashgan. Mualliflar tarixiy voqealarni faqat bayon qilib qolmay, ularni ibratli, ma’naviy va tarbiyaviy mazmun bilan boyitadilar. Har bir qissa insonni ezgulikka, sabrga va iymonga chaqiruvchi g‘oyaviy yo‘nalishga ega bo‘ladi. Shuningdek, bu asarlarda tarixiy haqiqat badiiy tasvir vositalari orqali kengaytiriladi. Ya’ni voqealar aniq tarixiy ketma-ketlikdan ko‘ra, ma’naviy maqsad va ibrat berish nuqtai nazaridan yoritiladi. Shu bois “Qissasi anbiyo” turkumidagi asarlar tarixiy manba bo‘lish bilan birga, badiiy va didaktik adabiyot namunasi ham hisoblanadi. “Qissasi anbiyo” asarlari tarixiy-diniy voqealarga asoslangan holda yaratilgan bo‘lib, ular orqali mualliflar nafaqat o‘tmish voqealarini yetkazadilar, balki insonni ma’naviy kamolotga yetaklovchi g‘oyalarni ham ifodalaydilar.

Muhammad Ali ijodiy materiallarini tarixdan izlaydi. Uning “Spitamen” kabi she’riy turkumlari, “Gumbazdagi nur”, “Mashrab”, “Avliyoning bashorati” kabi dostonlari, “Boqiy dunyo” she’riy romani, “Kleopatra”, “Mangu quyosh” tarixiy romanlari, “Sarbadorlar” roman-dilogiyasi, “Ulug‘ saltanat” tetralogiyasi o‘zbek adabiyotida tarixiy mavzuda yozilgan sara asarlar hisoblanadi. Dostonlarda yurtimiz tarixiga oid muhim voqea - hodisalar qalamga olingan bo‘lsa, romanlarda Spitamenning avlodi bo‘lgan Kleopatra [Muhammad Ali, Kleopatra, 2023], Badeuljamol ishqida yolg‘iz o‘tgan, yurt tashvishi bilan qarigan, podshohning suyukli do‘sti Navoiy [Muhammad Ali, Mangu quyosh, 2025], Amir Temurning

yoshlikdagi shijoati [Muhammad Ali, Sarbadorlar, 1989], Amir Temur va uning o‘g‘illarining hukmronlik yillari haqidagi [Muhammad Ali, Ulug‘ saltanat, 1993-2013] asarlari uning tarixiy haqiqatni, milliy kayfiyatni, ma’naviyatni, ma’rifatni yuksak darajada ko‘rishga, uni xalqqa ta’sirli va qiziqarli shaklda yetkazishga qilgan harakatidir.

“Avliyoning bashorati” dostonida muallif tarixiy shaxslar va voqealarni badiiy qayta ishlash orqali o‘tmish manzarasini jonli tasvirlaydi. Asarda keltirilgan voqealar faqat xronologik bayon emas, balki muallifning falsafiy qarashlari bilan boyitilgan tarixiy talqindir. Avliyo obrazi orqali xalq boschisi Amir Temurning ma’naviy komolotga, ezgulik va haqiqatga intilishi ifodalanadi. Muhammad Ali tarixiy haqiqatni to‘liq nusxa sifatida emas, balki badiiy umumlashma orqali beradi. Bu esa asarning ilmiy tarixiy manbadan ko‘ra, adabiy-falsafiy mazmunini kuchaytiradi. Dostonda badiiyat asosiy o‘rinni egallaydi. Muallif metafora, ramz va tashbehtar orqali murakkab g‘oyalarni sodda va ta’sirchan ifodalaydi. Avliyo obrazi faqat tarixiy shaxs emas, balki ma’naviy yetakchi, bashorat qiluvchi timsol sifatida namoyon bo‘ladi.

Asarda tabiat tasvirlari ham badiiy yuklama bilan boyitilgan. Ular inson ruhiyati bilan uyg‘unlashib, voqealarning emotsional ta’sirini kuchaytiradi. Tilning ohangdorligi va poetik sintaksis dostonning badiiy qimmatini oshiradi.

“Avliyoning bashorati” dostonida ezgulik, adolat va ma’naviy uyg‘onish g‘oyalari markaziy o‘rin tutadi. Muallif tarix orqali bugungi kun uchun ham dolzarb bo‘lgan ma’naviy saboqlarni beradi. Bashorat motivi esa insoniyatning kelajak haqidagi o‘y-xayollarini ifodalaydi.

Muhammad Alining “Avliyoning bashorati” dostoni tarixiy haqiqat va badiiy ijod uyg‘unligining yorqin namunasidir. Asarda tarixiy voqeliklar badiiy talqin orqali yangi ma’no kasb etadi. Muallifning kuchli obraz yaratish mahorati va falsafiy yondashuvi dostonning adabiy qimmatini oshiradi. Shu bois ushbu asar o‘zbek adabiyotida muhim o‘ringa ega bo‘lgan tarixiy-falsafiy dostonlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

6. Quronov D., Rahmonov B. (2007) G‘arb adabiy tanqidiy tafakkuri tarixi ocherklari. – Toshkent: Fan.
7. Muhammad Ali. (2003) Ulug‘ saltanat. 1-kitob. Jahongir Mirzo. – Toshkent.
8. Muhammad Ali. (1997). Saylanma. – Toshkent: Sharq nashriyoti.
9. Ismoilov B. (2018). O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Ma’naviyat nashriyoti.
10. Muhammad Ali. (1985). She’rlar to‘plami. – Toshkent.
11. Tursunov O. (2019). O‘zbek she’riyatida tarixiy voqealar poetikasi. – Toshkent: Sharq nashriyoti.
12. Qodirov D. (2021). Adabiyot va tarix: Tarixiy obrazlar talqini. – Toshkent: Yangi asr avlodi.
13. Saidov N. (2017). O‘zbek she’riyatida milliy o‘zlikning aks ettirilishi. – Samarqand: SamDU nashriyoti.